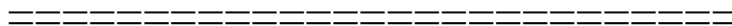

S K A T T E R och GAMLA UTTRYCK

Sammanställda av Pär-Olov Odmer i januari 1995
och uppdaterade i juni 2003.

Betungande avgifter (tillfälliga)

Skyldigheten att uppföra:

kyrka, klockstapel, sockenstuga, fattigstuga, soldat- och ryttarstugor, tingshus, hållstall och "det orimligaste av allt" - sjukhus åt kyrkoherden (enligt kyrkolagen). Därtill kan nämnas soldatlegan, dvs den utgift som drabbade roten i samband med lejandet av knekt.

Abit

(latin) Avgick, utflyttade från församlingen.

A.D. Förkortning av Anno Domini (latin) i Herrens år, efter Kristi födelse.

Adel.

Samhällsklass som tilldelats vissa ärftliga privilegier av ekonomisk, politisk eller social natur. Sedan 1854 utges en kalender över de adliga ätter som är introducerade på riddarhuset, Se Sveriges ridderskap

Och adelns kalender. Fullständiga genealogier över alla introducerade adelsätter är publicerade av Guataf Elgenstierna i " Den introducerade svenska adelns ättartavlor.

Adelsfana.

Rytterstyrka som adeln under Gustav Vasas tid uppsatte på grund av sin rusttjänstskyldighet. Befälslönerna indrogs 1809.

Adelsmöte.

Den svenska adelns sammanträde på Riddarhuset vart tredje år för behandling av gemensamma frågor.

Adept.

Lärjunge, elev, under medeltiden mästare i alkemi, guldmakare m m.

Afdanka.

Avskeda, ta avsked från anställning.

Afsinna.
Vansinnig

Afskilsår.
Dödsår.

Afvittra. (vittra = göra vederligt).
Ett avskiljande av makes och arvingars andel i oskiftat bo, arvskifte. Änkling, änka eller frånskild fick inte ingå nytt äktenskap, förrän arvingarna var "avvittrade".

Agnatisk stamtavla.
Stamtavla uteslutande på manslinjen (patrilinärt system).

Aktuarie.
Tjänsteman som tar emot, förvarar eller utlämnar ett ämbetsverks handlingar eller sysslar med statistiska uppgifter.

Almanacka.
Ett slags kalender, som i Sverige utgetts årligen från 1540-talet.

Allmänningsöre(n).
Allmänningsöre var en penningkatt (Västergötland). Troligen ett öre av varje bondehushåll.

Anciennitet. Tjänsteålder, befodringsrätt med hänsyn till antalet tjänsteår.

Ankare.
Mått för våta varor, 15 kannor, 39,26 l.

Apanage.
Underhåll.

Apoplexi.
Slaganfall, plötslig medvetlöshet, och/eller förlamning, orsakad av propp eller blödning i hjärnan.

Armborst.

Ett skjutvapen, bestående av en pilbåge och en stock med pilränna. Användes till det på 1500-talet ersattes med eldvapen.

Arvejord.

Ärvd jord. Vid försäljning skulle sådan jord först "uppbjudas" (erbjudas) till närmaste släkten: färdernejord till fädernefränder, mödernejord till mödernefränder. Dessa hade sålunda förköpsrätt.

Uppbuden skulle ske tre gånger, infördes i domstolens protokoll vid tre på varandra följande ting. Förfarandet upphörde 1875.

Askonsdag.

Onsdagen efter fastlagssöndagen.

Attargäld.

Den utgick i Uppland med 30 marker penningar för varje hundare.

(Hundare eller hundaret skulle i Uppland utrusta fyra ledungsskepp, skeppslaget ett.

Se vidare Hundare!

Attung.

Attung = en åttondel, medeltida benämning på en jordenhet.

Inom Östgöta lagsaga och på Öland betecknade *Attung* ett jordområde, som hade det för den ursprungliga attung i lag fastställda tomtmättet (enligt östgötalagen skulle en gränslinje mot bygatan ha en längd av 10 alnar).

Auditör.

Juridiskt biträde vid krigsrätt och vid militära disciplin- och ersättningsmål. (Egentligen åhörare).

Augmentskatten.

Avgift som utgick till förstärkning av rusthållen.

Enligt en gammal debitering utgick ett år Augmentskatten till 54 rdr medan den egentliga kronoräntan stannade vid 23 rdr och kronotionden vid 16 rdr.

Augumentshemman var ett hemman vars ränta (skatt) anvisats till understöd åt rusthåll, då dess stamhemman ej var tillräckligt bärkraftigt för att ensamt utgöra ett rusthållsnummer.

Avgäld.

Årlig avgift som tidigare utgick för lägenhet som för alltid blivit avsondrad från ett hemman.

Avgärda by.

By som anlagts på en äldre bys (bolbys) mark och avskilts från denna.

Avlingejord.

Jord som förvärvats av innehavaren genom köp eller byte (ej genom arv).

Avrad.

Avrad är ett gammalt ord för arrendeavgift.

Avrösa.

Med råmärken skilja ägor från varandra.

Backstugesittare.

Backstugesittaren bodde i stugor på annans mark utan att bruka bondens jord som torparna eller vara i dennes tjänst som statarna.

För att spara in byggnadsmaterial till minst en vägg grävde man ofta in stugan i en backe eller reste den mot en lodrät bergvägg.

Bandare.

Tunnbindare.

Bannlysning.

Exkommunikation, uteslutning ur kyrkans gemenskap.

Bardskärare.

Av tyskans "Bart" = skägg och "scheren" = klippa., barbera, fältskär.

Befallningsman.

På 1600-talet landshövding, högre militärt befäl, senare främst arbetsledare (rättare) på större lantgård.

Betsman.

Ett slags våg som man håller i handen. Den består av en graderad stång med en vikt i ena ändan och en krok i den andra. Hantaget kan förskjutas på stången.

Besutten.

En bonde ansågs besutten som ägde jordbruksfastighet som försörjde familjen och gav

avkastning nog för att också klara skatteskyldigheten.

Bevilling.

Gemensamt namn på de viktigaste extra ordinarie statsinkomsterna: skatter, acciser, tullar, postmedel etc.

Beväring.

Beväpnat manskap som fullgjorde den allmänna värnplikt som infördes 1812. Namnet utbyttes 1885 mot "värnpliktig".

Birkarlar.

Bönder i Västerbotten, som under medeltiden och 1500-talet hade privilegium på handel med lappar (samer).

Bissare.

Övervakade dukningen och smakade av maten.

Blaggarn.

Grovt tyg av blågarn.

Bol.

Bostad, boställe, ett stycke kord, gård, hemman av mindre storlek

Borgläger.

Inkvartering av krigsfolk.

Under Gustav I:s och hans söners styrelse var det inom riket värvade krigsfolket förlagt i på slott och kungsgårdar samt även på prästgårdar och i städerna.

Senare ersattes borgläger med penningar.

Boskapspenningar. (Rumpskatten).

Det var en av de många skattetitlarna, som tillsammans bildade mantalsröntan.

Skatten beviljades vid 1620 års riksdag till betalande av riksgälden och underhållet av försvarsverk. Den bestod av en avgift av vissa ören per kreatur och varje tunnlands utsäde men blev 1642 en efter mantal årligen utgående grundränta.

Boskapspenningen avskrevs med övriga grundskatter åren 1885 och 1892.

Bouppteckning.

En från 1734 lagstadgad skyldighet att till domstol inlämna en förteckning över ett dödsbos

tillgångar och skulder.

Brudskatt.

En skatt som från början av 1600-talet uttogs i samband med kungligt giftermål.

Brylling.

Fyrmänning.

Burskap.

Före 1864 den lagliga rättigheten att utöva handel eller hantverk i stad varmed följer de förmåner och skyldigheter som tillkommer borgare.

Byggnings Hjelp.

(Från Gustav Vasas tid).

Avsedd för Kronans byggningsarbeten (Byggnader, broar, befästningar mm).

Den bestod av :

dels av arbetskraft

dels av byggnadsmaterial

dels en del extra ordinarie utskylder som:

1. Byggningshjelpen
2. Salpeterhjelpen
3. Skjutsfärdspenningarna
- 4 Hästeståndspenningarna

Utdebiteringen för 1 mtl skatte- eller kronohemman var år 1809 totalt för dessa fyra skatter 6 rdr banco jämte en rad naturaprestationer, värderade till 40 rdr. Därtill 8 årliga dagsverken jämte 12 dränge- och 6 ökedagsverken , värderade till 9 rdr banco.

Byggningshjelpen är en gammal svensk ränta, som härleder sig från allmogens skyldighet att bygga och underhålla kungens slott och gårdar samt rikets fästningar.

Den skyldigheten förvandlades efterhand till en årlig ränta, som ingick i mantalsräntan.

Den kallades på vissa orter "årlig hjälp, vinterkörsel, slottsfamn och körsel".

I Bergslagen utgjordes den till Kronans bergsverk och benämndes "vind och vask, malmkörsel och brukshjälp".

Byggningssäd.

Av kronan återlämnad andel av det indragna kyrkotiondet för att socknarna skulle kunna hålla sina kyrkor i stånd.

Bysättning.

Förvaring i häkte eller gäldstuga för den gäldenär, som inte fullgjorde sina ekonomiska

åtaganden. Han släpptes när så skett.

Bödel.

Person som verkställer domsluts beslut om avrättning, tortyr eller brännmärkning av förbrytare. Ursprungligen var bödeln skarprättarens biträde.

Bödelstaxa från 1736.

För halshuggning	5 Daler
Särskilt för handens avhuggande	2 --
Rådbråkande och halshuggande samt parterande och steglande på tvenne eller flera pålar	15 --
Halshuggande eller steglande på en eller flera pålar	10 --
Halshuggande och brännande å båle	10 --
Upphängande i galge	8 --
Kåk och hudstrykande	3 Daler
Fördrivande utur stad eller härad	2 --
Knipande med tång var gång	2 --
Brännande i pannan eller å rygg med stadens eller häradets vapen för att visa att han var missdådare	2 --
Tungans avskärande	5 --
Öronens avskärande	2 --

Dessutom ålåg det bödeln eller bödelsknekten att prygla dårarna i dårhuset.

Böneman.

Ombud som framförde en friares önskemål. ("Hjonelag skall med böneman byggas")

Bördsbrev

Passhandling för vandrande gesäll med intyg att han var förr "i äkta säng".

Bördsrätt.

Släktingars förköp till fast egendom. Gällde i stad till 1857, på landet till 1863.

Census.

Skatteskrivning, folkräkning, mantalslängd; inkomst eller förmögenhet som ger rösträtt.

Censusförteckning

Mantalslängd i USA (vart tionde år).

Centner

100 skålpund, 42,5 kg.

Centonalen.

En krigsmanshusavgift, som drogs på officerares lön.

Cession.

Avstående av all egendom till borgenärer, överlåtelse av fordran till annan person utan gäldenärens samtycke.

Charta sigillata. (ch. sig.)

Charta sigillata (stämpelpapper).

Under tiden 1732 - 1860 utgick särskild avgift vid lysning, den uttogs som en stämpelavgift på lysningssedeln.

Avgiftens storlek berodde tidvis på hur mycket brudgummen betalade i skatt.

Clerus.

Präst (lat.)

Collegium medicum.

Ämbetsverk (lat.) som från 1663 handhade medicinalväsendet i Sverige. Efterträddes 1813 av Sundhetskollegium.

Communionslängd.

Längd över nattvardsgäster.

Cornett.

En trupp ryttare, en sådan truppsstandar, den yngste officeren vid kompaniet, som det ålåg att föra standaret, ung underlöjtnant; kvinnlig huvudbonad.

Dagg.

Repstump att prygla med.

Dagsverkespenningar.

Dagsverkesskyldigheten kunde omvandlas till kontant ersättning under 1600-talet.

Avskrevs samtidigt med grundskatterna vid 1800-talets slut.

Danneman.

Hederlig allmogeman, hedersman, ibland gift man.

Defensionskommissionen.

Det var den del av kungliga rådet, som under Karl XII:s frånvaro ledde landets försvar.

Deja.

Hushållerska, mjölkerska, ladugårdspiga; amma, frilla.

Dies adoratis	Långfredagen
Dies adventis	Adventsöndagen
Dies altera	Följande dag
Dies ascensionis	Kristi Himmelfärdsdag
Dies dominica	Herrens dag, söndag
Dies intercataris	Skottdagen
Dies natalis	Födelsedag, juldag
Dies olivarum	Palmsöndagen
Dies omnium sanctorum	Alla helgons dag
Dies Palmarum	Palmsöndagen
Dies paschales	Påskdagen
Dies pentecostes	Pingsdagen
Dies ramorum	Palmsöndagen
Dies resurrectionis	Påskdagen
Dies sequens	Följande dag
Dies spiritus sancti	“Den helige andes dag”, Pingsdagen
Dies trinitatis	Trefaldighetssöndagen

Diplomatarium.

Handskriven eller tryckt samling äldre handlingar, i synnerhet medeltidsdiplom eller urkunder.

Djäkne

Diakon; lärjunge i lärdomsskolans högre klasser.

Djäknepänningen.

Den utgick till fattiga "scholaris". Avgiften infördes av 1624 års riksdag för att avskaffa

djäknarnas reglerade tiggervandringar. Avgiften slopades 1835.

Domkapitel.

Den myndighet som jämte biskopen bar huvudansvaret för ett stift inom svenska kyrkan

Dragon.

Infanterist till häst; kämpade vanligen till fots.

Drots.

En av rikets högsta tjänstemän med ansvar för rättsskipning, 1614 - 1686 presidenten i Svea hovrätt, 1787 - 1809 överpresidenten för rikets hovrätter.

Drottningskatten.

Den utgjordes av halva värdet av en ko och tillkom under drottning Margaretas tid (1353 - 1412).

Dräng.

Gosse, ogift hemmason, ogift man.

Dödbok.

Dödbok, kronologisk förteckning över avlidna personer. I 1686 års kyrkoolag bestämdes att prästerna i församlingarna skulle föra dödböcker från 1688. Vanligtvis antecknades åtminstone den avlidnes namn, ålder och hemort, tidpunkt för dödsfallet och begravningen samt dödsorsaken (från 1749). I äldre tid (slutet av 1600-talet och början av 1700-talet) fördes ofta enbart begravningsböcker, dvs. förteckningar över begravda personer utan att dödsorsaken anges.

Edgärdsmän.

Edgärdsmän till 1695 använt bevismedel i civil- eller brottsmål, som innebar att särskilt utsedda män intygade, att den åtalades värjomålsed överensstämde med sanningen.

Eforus.

1728-1958 använd titel på biskop i hans egenskap av uppsyningsman över stiftets skolväsen.

Enskifte.

Omfördelning av ägorna i en by, så att varje gård fick ett sammanhängande område. Genomfördes i delar av södra Sverige 1803 - 1827 (på Macleans gods Svaneholm redan 1783 - 1786).

Eqvipager.

En av överflödsskatterna liksom fönsterlufter, kaffe, kortspel, siden, tobak mm. Skulle uppgivas i samband med mantalsskrivningen.

:

Ersmässa.

Erik den heliges dag den 18 maj.

Faktori.

Vapenfabrik, utlandsfilial till större svenskt handelshus.

Faktoriehjelpen.

Den utgjordes i form av muskötstockar till gevärsfaktoriet i Söderhamn.

Fardag.

Lagstadgad dag för avflyttning från hyrd eller arrenderad lägenhet eller gård, vid jordbruk den 14 mars.

Fasta, fastebrev.

1734 - 1875 lagfartsbevis på fast egendom. Fastar kallades ursprungligen gode män vid köp, skifte, gåva eller förpantning av jord.

Fastighetsböcker.

Fastighetsböcker skall i Sverige föras för lagfarts- och inteckningsärenden: i stad från 1875, på landet från 1932. Förvaras i tingsrätterna tills de överfördes till landsarkiv. 1875 års böcker är särskilt innehållsrika.

Fattigbevis.

Intyg att tillgångar och därmed bouppteckning saknades i ett dödsbo. Sådana bevis inlämnades från mitten av 1700-talet till rätten, där de registrerades.

Fattigsäd.

En gammal bestämmelse fanns att av en viss skatt, sädestionden, en del skulle tillfalla de fattiga. I början finge bönderna själva behålla dessa skattemedel för att efter egen prövning utdela dem till de fattiga; senare indrogs de till kyrkan.

Femtonmarkers Hjelp. (omkring 1400).

Den kallades även Gotlandslösen. (Tillkom "för rikets fall och örlogsskatt).

Fick-Uhr.

En av överflödsskatterna tillsammans med eqvipager, fönsterlufte, kaffe, kortspel, siden tobak mm.

Skulle uppgivas i samband med mantalsskrivningen.

Fideikommiss.

Stiftelse varigenom bestämmes att en egendom och dess lösöre ej får säljas samt att den skall ärvas på visst sätt, vanligen äldste sonen till en avliden fideikommissarie.

Fjärdingsman.

Före 1954 underordnat biträde till polismyndigheten i varje kommun, socialpolis.

Fjärdings väg.

Fjärdedelen av en gammal svensk mil, dvs 9.000 fot, 2672 meter.

Flyttningsdag.

Före 1819 var 29 september - Mickelsmässan - ordinarie flyttningsdag, enligt 1833 års lego-stadga (upphävd 1926) var flytt dagen 24 oktober.

Fodernötspenningar.

Ersättning till kronan för en tidigare skyldighet för allmogen att i tur ta emot konungens och vissa högre tjänstemäns hästar till utfodring. Denna skatt kallas ibland också "Kungshästar", "Slottshästar", "Årliga hästar" etc..

Forlönen.

Avgift för transporten av tiondespannmålet.

Fortifikation.

Befästningskonst; Kungl Fortifikationen kallades i Sverige 1635-1937 en kår, som lämnade befäl till ingenjörs- och fälttelegrafenheter inom armén. Fortifikationsförvaltningen är ett centralt ämbetsverk med ansvar för försvarets anläggningar.

Frejd.

Rykte; god frejd = medborgerligt förtroende, gott rykte. Frejdebetyg utfärdades till 1918 av postorsämbetet.

Frivecka.

Den vecka i slutet av oktober, vid skördeårets slut, då tjänstefolket hade ledigt och ofta bytte anställning, en vecka till rekreation och nöjesliv. Kallades även "slankvecka".

Fru.

Ursprungligen härskarinna, kvinna gift med en man med titeln "herre" (furstes, riksföreståndarens maka), senare adelsmans eller annan ståndspersons hustru, numera varje vigd kvinna utan social begränsning.

Fröken.

Ursprungligen titel för prinsessor, senare för ogifta döttrar till adelsmän och från 1860-talet ogifta kvinnor av alla samhällsklasser.

Frälsejord, frälsehemman.

Jord som var befriad från grundskatt till kronan, allmän frälsejord från jordeboks- och mantalsrätten, ypperlig frälsejord från alla pålagor.

Frälseköp.

Bönderna fick köpa frälsejord.

Fältskär.

Från 1556 krigsmaktens läkare i fält. Fältskärsexamen avskaffades 1896.

Fönsterluffer.

En av överflödsskatterna tillsammans med eqvipager, fickur, kaffe, kortspel, sidentyger, tobak mm. Från 1743 - 1809. Efter engelskt mönster.

I Stockholm = 16 öre/fönsterluft och år

I mindre städer = 8 öre/fönsterluft och år

På landet = 6 öre/fönsterluft och år

Allmogen = 3 öre/fönsterluft och år

Krigsmän, meniga befriades helt.

Gatlopp

Straff som bestod i att man med naken överkropp fick springa mellan två led av människor, som gav hårda slag med käpp. Som mest har nio lopp mellan 300 personer rapporterats. Avskaffades i mitten av 1800-talet.

Gengärd.

Gengärden var en medeltida skatt som ersatte allmogens gästningsskyldighet vid kungabesök och som utkrävdes antingen kungen kom eller inte.

När kungen kom till landskapet på resa gjorde man ett sammanskott av matvaror och foder till hans följe och hästar.

Det var gästningen som omvandlades till gengärd.

Giftoman

Person, vars samtycke fordrades för att omyndig skulle få ingå äktenskap. (Fader eller annan förmyndare).

Gratial.

Nådegåva, penningunderstöd; pension från Vadstena krigsmanshuskassa, änkehjälp från domkapitlets kassor mm.

Gravationsbevis.

Av inskrivningsdomaren utfärdat bevis om inteckningar i viss egendom ovm vem som äger denna.

Gregorianska kalendern.

Gregorianska kalendern påbjöds av påven Gregorius XIII år 1582, infördes i Sverige 1753. Sistnämnda år tog man bort de sista 11 dagarna i februari för att komma i takt med solåret igen. I fortsättningen skulle sekularår som ej är jämt delbara med 400 (ex. 1800, 1900, 2100 osv) ej vara skottår.

Grundskatt.

Grundskatt från senare hälften av 1700-talet ränta och tionde, vilka utgick på jordinnehav.

Gudsfreden.

Från Thomas-dagen 21 december skulle alla rättstvister vila i tre veckor. Då straffades våldsdåd med dubbla böter.

Gyllental.

Årets nummer i den Metonska cykeln, som omfattar 19 år = 235 månader.

Gångdagar.

De tre dagarna före Kristi Himmelfärdsdag, då processioner över fälten skulle avvända landsplågor.

Gårdsrätt.

Före 1680 adelns rätt att bestraffa sina tjänare och soldater.

Gäld.

En summa pengar eller värdemetall som ursprungligen endast uppbars och utbetalades vid särskilda tillfällen.

Exempel på regelbundet utbetalad gäld möter vi vid 1000-talets slut: efter guternas fördrag med sveakungen blev Gotland tributskyldig och skulle betala årlig skatt.

En runsten i Uppland, "Torsätrastenen" berättar att "Husbjörn blev sjukute, då de togo gäld på Gotland".

Att svearna själva hämtade gäld, såsom omvittnas av runorna, överensstämmer helt med Guta- sagans ord.

Gärd.

Skatt, pålaga; gåva (hyllningsgärd), bevis.

Gästning.

En allmogen fordom åliggande skyldighet att härbärgera och förplåga kungliga personer och kungens utskickade.

Då även andra godtyckligt tog denna skyldighet i anspråk, uppkom skillnaden mellan "gästning" och "våldgästning", vilken sistnämnde Magnus Ladulås förbjöd genom **Alsnö stadga 1279**. Missbruket upphörde ej, varför stadgan om "förbud mot våldgästning" upprepades, t.o.m så sent som 1683. Skatten omvandlades till den s.k. gengärden.

Göja.

Göjemånad, februari.

Halfbordsman.

Bonde som var skyldig att vid gästning utfordra hälften så mycket som helbordsman.

Hallrätt.

En 1739 införd dömande och inspekterande myndighet (bestående av en ledamot av magistraten med yrkesmän som bisittare), under vilken en stads manufaktur och fabriker lydde.

Hamnor.

Hamnor är ett uppländskt skattehemman om åtta bönder.

Hejderidare.

Ridande jägeribetjänt, skogvaktare.

Helgeandshus, helgonhus.

Under medeltiden och senare namn på städernas vårdhem för åldringar och sjuka, tillika hem för vägfarande. De ägdes av stiftelser och stod under prästers ledning.

Hemman.

Kameral benämning på jordbruksfastighet, som mättes i mantal (mtl) efter förmågan att bära skatt. Gård med normal skattekraft åsattes helt hemmantal eller mantal.

Herredagspänningen.

Infördes på 1600-talet.

Herreklassen enligt 1626 års riddarhusordning bestående av grevar och friherrar.

Hinderdag.

Dagen efter bröllopet, den dag då morgongåvan skulle överlämnas till bruden.

Hospital.

Ursprungligen inrättningar för vård av vägfarande, gamla och sjuka. Från mitten av 1700-talet psykiatriska sjukhus.

Hump.

Ett stycke jord som ligger avskilt från gårdens övriga mark, bergknalle, litet skär.

Hundare.

Hundare var namnet på landets (landskapets) underavdelningar, hos svearna deras ursprungsområde (även på Gotland. Namnet betyder ursprungligen "skara, hop" och har därefter blivit såväl språkligt som reellt haft samma utveckling som härad.

Husaga.

Rätt till kroppslig bestraffning av tjänstefolk. Avskaffades 1858 gentemot vuxna och 1920 gentemot minderåriga.

Husesyningsinstrument.

En serie handlingar som registrerar beskaffenheten hos nära 4.000 befälsboställen och ofta ger personliga uppgifter om innehavarna (Krigsarkivet).

Husförhör.

Prästernas kontroll av församlingsbornas innanläsnings- och katekeskunskaper. Påbjöds 1686 och upphörde 1888, då bötesstraffet för frånvaro slopades.

Husman.

Husbonde, husfader; inhyseman, tjänare, torpare; lantarbetare som bodde i vid skifte ledigblivet hus.

Hustavlan.

Tillägg till Luthers katekes som med bibelspråk inpräntar skyldigheter och rättigheter inom och mellan de tre stånden: överhets-, läro- och hushållsståndet.

Härad.

Gammal administrativ enhet omfattande ett antal socknar. Häradet hade i äldre tid vissa religiösa, judiciella, administrativa, militära och kommunala uppgifter. Dessa har undan för undan minskat i omfattning. Kvar stod långt in i vår tid den för släktforskare intressanta, den rättsvårdande, under ledning av häradshövdingen och som redovisas i domböcker.

Häradsdomare.

Hederstitel, som förr tilldelades den till tjänsteåren äldste nämndemannen i häradet eller tingslaget.

Hästeståndspenning.

Skyldighet för viss tid inhysa och utfordra kronans hästar ersattes med hästeståndspenningen.

Indelningsverket.

System för rekrytering och avlöning av personal främst inom krigsmakten, det s k ständiga knekthållet, som avskaffades 1901.

Inhysebonde.

Bonde på gård som ej var upptagen i bondetal utan i skattehänseende jämställdes med husman.

Inhysesjon.

Medellös person som var inneboende hos någon utan att vara i dennes tjänst.

Inländning.

Böter till konungen av den som varit landsflyktig men åter fått tillåtelse att vistas i landet.

Inrikespass.

Inrikespass förekom i Sverige 1555 - 1860. Alla resenärer måste ha pass för resa inom landet med målet för resan angivet. Nytt pass utfärdades vid varje länsgräns.

Inrösningsjord.

Duglig åker, äng och odlingsbar mark.

Jordebok.

Jordebok var en förteckning över jordegendom med uppgift om varje gårds ägare, brukare, mantal och skyldigheter ifråga om skatt, rotering, rusttjänst mm. Jordeböckerna fördes av de lokala kammerala myndigheterna 1541 - 1908, de de ersattes av jorde- eller fastighetsregister.

Jordeboksräntan. (fr. 1200-talet).

Se grundskatten!

På 1200-talet hade bönderna erhållit befrielse från rusttjänst mot att åtaga sig särskilda skatter och denna börda, som ej vilade på frälsejord, stod i form av jordeboksräntan. Denna skatt var kvar även efter adelns rusttjänstskyldighet mist sin betydelse.

Julianska kalendern.

Julianska kalendern infördes av Julius Caesar år 46 f.Kr. Man räknade då solåret till 365 1/4 dygn och samlade 1/4-delsdygnet till en skottdag var fjärde år (skottår). Man hade räknat året 11 minuter för långt, vilket medförde en förskjutning, som rättades till av Gregorius XIII år 1582. (Gregorianska kalendern).

Jungfru.

Titel för ogifta adelsdamer till c:a 1700, då den ersattes av frökentiteln; rymdmåt, 1/4 kvarter = 8,2 cl.

Jungfrustift.

Pensioninrättning för ogifta kvinnor.

Katekismilängder.

Förhörslängder och nattvardslängder, föregångare till husförhörslängderna.

Klockonsdag.

Onsdagen före påsk, dymmelonsdagen (eng. dumbbell-Wednesday = stumklockeonsdag, då man band halm om kläpparna för att dämpa klangen under stilla veckan).

Kekules system.

System att numrera föräldrarna i en antavla, uppkallat efter den tyske genealogen Stephan Kekule von Stradonitz. Probanden numreras 1, far 2, mor, 3 farfar 4, farmor, 5 morfar, 6, mormor, 7, farfarsfar 8 etc. Genom sin enkelhet har systemet med tiden blivit det mest användaa, såväl i Sverige som inernationellt.

Konservera.

Behandla för att bevara; "konservera huset" sades på 1700-talet en nyutnämnd präst göra, när han gifte sig med företrädarens änka eller dotter. Detta var ofta ett vilkor för att han skulle få tjänsten.

Konungstreding.

Konungens rätt till en tredjedel av häradsallmänning eller den från sådan kommande avrad.

Konventikelplakatet.

Ett år 1726 utfärdat förbud mot religiösa uppbyggelsemöten. Förbudet upphävdes 1858.

Koppning.

Blodavtappning för att få "balans mellan kroppsvätskorna"; utfördes med hjälp av kopphorn och snäppare (ett instrument med 12 knivblad).

Koppskatt.

Egentligen mantalsspengar, som ibland kallades "Koppskatt" (huvudskatt). Den blev bestående tills den 1938 ströks från kronodebetsedeln.

Kortspel.

En av överflödsskatterna. Skulle uppgivas vid mantalsskrivningen.

Kramhandlare.

En som driver handel med kram, dvs mindre, billigare varor, minuthandlare.

Krigsgård.

1. (Krigskontribution). Gård eller på laga uttagen i krig av befolkningen inom område, som görs till föremål för ockupation.
2. Krigsgård förekommer i svenska historiens urkunder även i bemärkelse som skatt, som i egna landet upptages för krigsändamål.

Krigsmanshus.

Försörjningsanstalt för gamla och skadade krigare och deras familjer. Sveriges enda upprättades i Vadstena 1646 och ägde bestånd till 1743, då dess tillgångar bildade en fond ur vilken pensioner utgick till avskedade soldater (huvudsakligen manskap och underbefäl).

Kronofogde.

1687-1918 en kronans ämbetsman i varje fögderi, som hade uppsikt över allmän ordning och säkerhet samt hälsovård, bevakade kronan rätt i skatteärenden, handhade polisväsendet och förrättade uppbörd. Sedan 1965 chef för lokal exekutiv myndighet, kronofogdedistrikt med ställning som utmätningsman.

Kronoräntan.

Kronoskatte var en äldre beteckning på jordnaturen skatte, föranledd av uppfattningen att kronan hade äganderätt till skattejord.

Jordeboksräntan och mantalsräntan kallades de båda huvudgrupperna av grundskatten under 1800-talets förra hälft.

Dessa tyngde skatte- och kronojorden vida mer än frälsejorden, vilket ledde till att frälsejorden fick ett högre taxerings- och saluvärde.

Skillnaderna kunde bli stora, bl a till följd av att grundskatterna i princip var konstanta, så att t ex förbättringar i form av nyodlingar eller försämringar genom vanvård, eldsvåda, missväxt e d vanligen icke ledde till motsvarande jämkningar av kronoräntans storlek.

Exempel: 1 mantal skatte- eller kronohemman 1809. Huvuddelen av denna var i exemplet anslagen till indelt lån åt statlig tjänsteman. Pålagan upptog 9 à 10 tunnor spannmål, värda 80 rdr + extra ordinarie utskylder 55 rdr, totalt 135 rdr banco.

Kronotionde.

Kronotionde, dvs två tredjedelar av kyrkotionde, som genom reformationen indragits till Kronan.

Denna skatt utgick även av allmän frälsejord, däremot ej av säterier samt rå- och rörs hemman.

Skatten hade ursprungligen utgått in natura i direkt proportion till skörden, men blev under 1600-talet fixerad genom tiondeersättningen, så att den kom att bestå av oföränderliga

spannmålskvantiteter.

Exempel: 1809 värderades kronotionde 102 rdr, varav 66 rdr var anslagen till rotesoldaten, tydligen i "hemkall" såsom ersättning för torp.

Normalt upptogs kronotionde till 15 rdr.

Krönings- och Begravnings Hjelp.

En extra skatt från början av 1600-talet som upptogs när en regent skulle krönas eller begravas.

Kyrkoplikt.

Skriftermål eller bikt av dem som brutit mot kyrkans lära eller världslig lag. Den brottslige måste offentligt betyga sin ånger och mottaga lösning.

Kyrkotagning.

Kyrklig akt i samband med att en barnföderska återupptages i församlingen. Något tvång för en kvinna att låta kyrkotaga sig existerar inte längre.

Kvarnskatten. (Kvarntull).

Kvarnskatten till Kronan åren 1625 - 1634. Utgående avgift på den spannmål, som fördes till kvarn för att malas. Den inräknades i mantalspenningarna.

Kämmär.

Ledamot av kämnärsrätten, som till 1849 var städernas lägsta rättsinstans, där enkla mål avgjordes.

Laga försvar.

Skydd mot att bli behandlad som lösdrivare, som tillkom den som hade stadig sysselsättning eller var känd för god vandel och kunde försörja sig.

Laga skifte.

Svensk jorddelningsreform som 1727 ersatte äldre skiftestadgar. Under 1800-talet åstadkom man på grund härav att byarna sprängdes och grunden lades för en snabb utveckling av jordbruket.

Laggare.

Tunnbindare, träkärlsmakare.

Lagman.

Gammal ämbetsmannatitel som avskaffades 1849 men som återuppstått som titel på vissa domare.

Lagmans- och Häradshöfdingeräntan.

(Lagmans- och Häradshöfdingeskyld).

Förr en skattegård för lagmannens och häradshöfdingens underhåll.

Lagmansskatten från 1200-talet.

Lagsaga.

Område som lydde under lagmannens domsrätt.

Lagtima

På bestämda tider återkommande.

Lancasterskola.

Växelundervisningsskola, dvs äldre, kunniga kamrater, s k monitörer undervisade ibland yngre elever. Läraren undervisade i huvudsak monitörerna och examinerade de övriga. Metoden har nam efter L. Lancaster, 1778-1838.

Landgille.

I Danmark, Skåne, Halland och Blekinge förekommande avgift, i egentlig mening den årliga avgäld (sv. avrad), som brukare av annans jord bl a hade att erlägga till jordens ägare.

Detta landgille förutsatte alltså landboförhållande.

Men det fanns även landgille, som icke motsvaras av känt sådant förhållande.

Landgille var bestämt i penningar eller persedlar, vanligen smör, som fått lösas efter olika grunder.

Ännu kvar lever landgille som beteckning för arrendeavgifter (i regel spannmål eller markegång) från kyrkliga inrättningar tillhörig jord i de skånska provinserna, det s k "rätta landgillet".

Landshjälpen.

Landshjälp var den allmänna bevillning som riksdagen 1719 och 1720 åtog sig för att betala Sveriges statsskuld.

Landshjälpsfonden.

Landshjälpsdeputationen tillsattes vid 1726/27 års riksdag för att förvalta manufakturanslagen. Vid samma riksdag beslöts att ta ut en särskild skatt - landshjälpen - under fem år. Pengarna skulle förvandlas till lån åt manufakturerna. Bondeståndet och

Stockholms kramhandlare angrep ihärdigt landshjälpen, som därför omöjligt kunde förnyas 1732.

Landsköp.

Yrkesmässig handel med vissa varor på landsbygden under den tid (fram till 1846), då städerna i princip hade ensamrätt till all handel.

Landtullen.

Lilla tullen, uttogs 1622-1810 på varor som infördes till städerna för försäljning.

Landtågsgärd. (Extra krigsskatt).

Landtågsgärd var en grundränta i jordeböckerna och vid skattedebitering inlagd under mantalsräntan men från början en tillfällig debitering.

Benämningen, som antyder ändamålet, nämligen underhåll av krigsmakten, förekom redan på Erik XIV:s tid.

Larsmässa.

S:t Laurentius, helgondag den 10 augusti. Då skulle slåttern vara avslutas.

Laxkar. (Laxfiskeräntan).

Den som ägde laxkar i en fors erlade hälften av fångsten till Kronan.

Leding. Ledung.

Medeltida benämning på krigståg till sjöss. På 1300-talet ersattes krigstjänstskyldigheten i denna form av en skatt.

Legohjon.

Tjänare i sådan anställning som reglerades av legostadgan, som upphävdes 1926.

Ledungslama.

Ledungslama utgick med 40 marker för varje skepp istället för krigstjänst.

Ledung betydde under vikingatiden helt enkelt härnadståg till sjöss.

Efter hand blev ledung den organisation som utnyttjades när kungen ställde sig i spetsen för krigiska sjöfärder.

Böndernas plikt var då att utrusta och bemanna skeppen.

Under 1200-talet förändrades det här systemet radikalt. De gamla skyldigheterna förvandlades till årliga stående skatter.

Ledungen avlöstes av skeppsvist och spannskatt.

Ledungsskatten. (Från 1200-talet).

Ledungsskatten skulle utgå i fastställda belopp av hamnor och hundare.

Om exempelvis en hamnobonde blev frälse landbo, måste hans andel i skatten påföras de "fria bönderna" i uppbörsregistret.

För rättvisare fördelning av ledungsskatterna har man under folkungatiden företagit ett slags taxering av böndernas ägoinnehav och uppdelat i taxerings- och betalningsenheter, som kallades markland med underavdelningar öres-, örtugs- och penningland.

Likstol.

En från medeltiden härstammande numera upphävd prästerlig löneavgift, som utgick för jordfästning. Bonde och bondhustru skulle från 1617 jordfästas för en ko av sex. Eyy "gement" lik kostade tre mark.

Lilla tullen.

Lilla tullen eller landtullen uttogs 1622 - 1810 på varor som infördes till städerna för försäljning. Städerna hade murar runt sitt område och särskilda stadsportar fanns, där varorna fick införas och tull erläggas. Dessa portar var stängda om nätterna.

Tullavgiften kallades lilla tullen till skillnad mot stora sjötullen, som var en tull på utrikeshandeln under 1500-, 1600- och 1700-talen.

Livgeding.

Före 1720 ett område avsett för änkedrottningens underhåll.

Längdmått.

Enligt förordningar 1605, 1638, 1665 och 1855.

1 skogsmil	= 1 rast (drygt 5 km)
1 näverskomil	= den vägsträcka ett par näverskor höll (c:a 16 km)
1 kyndelmil	= den vägsträcka ett bloss brinner (c:a 16 km)
1 lantmil	= 18.000 alnaar (= 10689 m)
1 fjärdingsväg	= ¼ lantmil (= 2.672 m)
1 famn	= 3 alnar (= 1.78 m)
1 aln	= 2 fot (=59,4 cm)
1 fot	= 2 kvarter (= 29,7 cm)
1 kvarter	= 6 tum (= 14,82 cm)
1 tum	= 2,47 cm
1 norrländsk famn	= 3½ aln (=2,08 m)

1 gutealn	= 64 cm
1 rev	= 10 stänger (= 29,7 m)
1 stång	= 10 decimalfot (= 2,97 m)
1 tvärhand	= 3-4 tum (= 7,5-10 cm)
1 knogmått	= c:a 1/6 fot
1 finger	= c:a 1/6 fot
1 decimaltum	= 10 linjer (= 2,97 cm)
1 linje	= 10 gran (= 2,97 mm)
1 gran	= 10 skrupler (= 0,297 mm)

Madam/e, Mme.

Till 1700-talet gift kvinna av högre stånd, därefter gift kvinna i allmänhet (någon gång ogift äldre kvinna)

Mantal.

Mantal är beteckning för jordegendomens storlek. Ett mantal ansågs under 1600-talet kunna ge uppehåll åt en familj och samtidigt kunna bära en fastställd skatteenhet.

För ett mantal krävdes då 6 - 20 tunnors utsäde i god jord.

År 1684 fastställdes 1/4 mantal som minsta storlek vid hemmansklyvning. Stadgan om laga skifte år 1827 ställde kravet att varje hemman skulle föda sin brukares familj och bära åvilande skatter.

Frälsejord fick av hävd fritt klyvas.

Mantal förmedlat.

Nedsatt (sänkt) mantal eller mantalsränta.

Mantalspengar.

Personlig skatt 1605 - 1938.

En på 1600-talet införd personlig skatt, som 1863 bestämdes till 40 öre för man och 20 öre för kvinna med vissa mindre betydande undantag.

Mantalspengar upphörde att utgå med utgången av år 1938.

Mantalsräntan. (Erlades efter antalet personer).

Mantalsräntan var den av grundräntans två huvudgrupper som omfattade boskapspengar, byggningshjälp. salpeterpenningar mm.

Nya pålagor under 1500 - 1600-talen hade lagts på jorden. Dessa extra ordinarie räntor sammanfattades under namnet mantalsränta.

Exempel: 1 mtl skatte- eller kronohemman:

1809 Mantalspengar 24 rdr banco. Uppsala län.

1815 "- 35 " "- . Stockholms län.

Mantalskvarntullpänningar.

Avsåg det dagliga brödet.

Mantalsuppgifter.

Mantalsuppgifter var de uppgifter som länge endast husfäderna i städerna och ståndspersoner på landet var skyldiga att lämna för sina familjer, inneboende och anställda. Uppgifterna från början av 1800-talet är särskilt givande för släktforskare.

Manufaktur.

Verkstad, fabrik och de i denna framställda varor.

Markegång.

Markegång är det värde i penningar, som årligen offentligt åsättes en del varor. 1621 fastställdes s k kronovärde å skatter in natura.

Sedan genom penningvärdets fall kronovärdet ej mer överensstämde med gällande priser, bestämdes 1627, att evalveringen skulle ske efter priserna i närmaste belägna köpstad.

Markland.

I svenska landskapslagarna är markland jordområde av viss storlek, sannolikt ett sådant för vilket ursprungligen en mark silver erlades i avrad.

Ett markland innefattar åtta öresland eller 24 örtugsland eller 192 penningland.

Matskott.

En avgift för vissa prästerliga förrättningar (dop och kyrktågning t.ex.) som lämnades iform av matvaror (oftast bakverk) på det s.k. "kakaltaret".

Mickelmässa.

Mikaelidagen 29 september (var helgdag till 1773).

Ministeralbok.

"Tjänstebok" i kyrkobokföringen: dop, födelse-, lysnings-, vigsel-, död och begravningsbok; ämbetsbok, diarium.

Morgongift, morgongåva.

Brudgummens gåva till bruden morgonen efter bröllopsnatten, vanligen bestämd redan vid trolovningen, då löftesmän gick i borgen för gåvan.

Mormoner.

Medlemmar i Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga. I sina tempelutför de bl.a. ställföreträdande dop för sina avlidna förfäder. För att lära känna dessa offer de riklig tid och ofantliga penningbelopp på släktforskning. Deras genealogiska institut i Salt Lake City, Utah, USA, är världen främsta centrum för släktforskning. Där finns bl.a. mikrofilm av personhistoriska arkivalier från en mängd länder, bl a. Från Sverige. Som tack för att mormonernas fotografer fick tillstånd att mikrofilma i våra arkiv skänkte de ett exemplar av varje film till vårt riksarkiv, sammanlagt 54.000 rullar. Därifrån kan kopior rekvieras av institutioner och privatpersoner.

Mötespassevolancen.

Istället för att rusthållarna skulle hålla med kost under regementsmötena ersattes denna av en kostavgift. Avgiften borttogs 1841.

Nådår.

Rätt för änka och minderåriga barn att under ett år uppbära de med mannens befattningsförenade inkomsterna.

Nöddop.

Dop som förrättades av lekman då dop i kyrkan inom en vecka var omöjligt p. gr. av att avståndet var för stort eller att barnet för svagt. Nöddopet skulle konfirmeras (bekräftas) av präst så snart som möjligt.

Orlovssedel.

Tjänstebetyg.

Osmund. (Blästersmide).

Smidbart järn, osmund, framställdes direkt i små, två meter höga schaktugnar. Vid blåsningen fylldes ugnen med ved, som fick nedbrinna till glöd, varpå råmaterialet, som bestod av rostad myrmalm, skyffelvis påsattes och nedsmältes medelst bläster.

Slagget avtappades och på ugnens botten erhöles en järnklump. Denna, kallad "blästra" eller "osmund" bearbetades med slägga för att befrias från slag och delades med yxa i två hälften, som fick sammanhänga i ena kanten.

Bergsmännen fingo skatta i osmundar.

Otidigt sängelag.

Könsumgänge före vigseln.

Penningland.

Åkerareal lagom för 1 pennings utsäde.

Peter katt.

22 februari, som i våra almanackor före 1900 bar namnet "Petrus in Cathedra" till minne av aposteln Petrus upphöjelse till biskop i Rom.

Peterspenningen (Roms-katten).

Peterspenningen infördes 1153 på ett kyrkomöte i Linköping. Avsåg särskild skatt till påven.

Postbönder.

Edsvurna åbor på posthemman. Sådana skulle enligt 1636 års förordning finna på två till tre mils avstånd utefter de större stråkvägarna. De hade till uppgift att vidarebefordra post till närmaste posthemman i riktning mot adressorten. Som ersättning var de befriade från vissa skyldigheter, som åvilade andra bönder.

Proband.

Den person vars anor skall utredas, generation 0 (noll) på antavlan.

Profoss

Tjänsteman vid krigsmakten, bl. a. Ordningsman och åklagare i krigsrätt.

Prästgård. (4 hus)

Allmogen (församlingen) var skyldig att bygga en prästgård, bestående av: stuga, bakhärbärke, nöthus och lada.

Prästtione.

Prästtione var den tredjedel av det ursprungliga tiondet "tertialtione", som tillföll prästerska- pet. Det utgick in natura och var direkt beroende av årets skörd och ladugårdsavkastning.

Exempel 1809: Värde 26 rdr medan drygt 10 rdr tillföll komministern, klockaren, kyrkvärden och brofogden.

Påsköre, påskpenning.

En av Karl XI påbjuden avgift om 1 öre smt årligen (vid påsktiden) för "vart hjon om ginge till avlösning och Herrens nattvard".

Rackare.

Bödelsdräng, hästslaktare ("flåbuse"). Yrket hade mycket låg status.

Reduktion.

Minskning, avkortning, indragning. Benämning på bl.a. de indragningar till kronan, som under Karl XI:s regering företogs av tidigare till privatpersoner (främst adelsmän) donerade eller på annat sätt överlåtna gods, räntor eller privilegier.

Revning.

Uppmätning av jord i samband med värdering för skattläggning. Även uppskattning av grödans storlek kallades ibland för revning.

Riksgälds.

Kallades sedlar som utgavs av Riksgäldskontoret 1789-1834. 1 riksdaler specie = 4 riksgälds. 1855 blev 1 riksdaler riksgäld huvudmynt och kallades då 1 riksdaler silvermynt.

Rote.

Ett par, liten trupp, tropp;

Del av ett område (t ex av socken), som höll en soldat eller underhöll sina egna fattiga.

Även för skolundervisning, katekesförhör, brandskydd mm var socknarna indelade i rotar.

I Stockholm förekom roteindelning för folkbokföringen fram till 1926.

Rotebonde.

Bidrog till soldats eller båtsmans underhåll.

Rotehjon.

Fattighjon inom en rote.

Rotehållare. Bonde på rotens största gård.

Rotehållet.

Exempel 1809: Utöver 66 rdr "hemkall" för torpet 20 rdr för kläder och lön samt för "rotekistans" underhåll med skjuts, matsäck och drickspenningar i samband med regementsmöten.

Roteman.

Befattningshavare i Stockholms stads tjänst 1878 - 1926 med uppgift att inom sin rote ombesörja mantalsskrivning och övrig folkbokföring.

Denna är ofta fylligare och säkrare än den kyrkliga bokföringen för samma tid.

Rotemansarkivet förvaras i Stockholms stadsarkiv. (Forskning får endast ske efter tillstånd av stadsarkivarien).

På landsbygden svarade roteman för ordning och brandskydd mm inom sin rote. Kallades ibland för rotemästare.

Rotering.

Indelning i rotar för underhåll av soldater eller båtsmän.

Runstav.

Typiskt svensk evighetskalender, oftast skuren i trä. För att kunna använda den måste man känna till söndagsbokstav och gyllental. Stavarna härstammar från medeltiden men hade sin största frekvens på 1500- och 1600-talen.

Rusttjänst.

Krigstjänst till häst mot viss skattefrihet, frälse. Det rytteri som bildades genom rusttjänsten kallades adelsfanan.

Rå.

Gränsmärke, gräns; även skogs- eller vattenväsen.

Rå och rör.

Råmärken; rå = gränspåle, rör = stenröse.

Ränta.

Den äldsta statsskatten, som egentligen betecknade den avrad (jordeboksränta, äldre uttryck för arrende) och städie (skatt för att besitta jord) som erlades av kronans landbor på allmänna kronohemman men som snart kom att innefatta även skatteböndernas årliga utskylder (jordeboksränta, ordinarie ränta). Den erlades till 1869 in natura.

Rökskatten.

Avgift för varje eldstad.

Rökstuga.

Pörte, bostadshus som uppvärmdes med en skorstenslös rökugn. Röken tar sig ut genom en taklucka eller genom dörren.

Rötmånad.

Den tid då solen står i lejonets tecken, ung. 23 juli – 23 augusti. Maten ruttar då på grund av fuktig värme.

Saköreslängd.

Hos allmän domstol förd förteckning över utdömda böter. Finns oftast inlagd eller häftad i domboken.

Salpeter Hjelp.

Infördes 1634. Kom till för att underhålla kronans salpetersjudare.

Salpetersjuderier.

De skulle sörja för krigsmaktens behov av salpeter för kruttillverkning. Gustav Vasa förklarade salpeterjorden under ladugårdarna för regale, dvs kronans egendom.

Salpetersjudare hämtade den urindränkta jorden till sjuderierna. Böndernas skyldighet att hjälpa till ersattes 1634 av en salpeterskatt efter hemmantalet.

Salpetersjuderistaten indrogs först 1895.

Saltlicensen.

Avgift för varje tunna salt som infördes. Före 1635 var den 2 daler per tunna. Avgiften mildrades något 1635.

Sexman.

Av sockenstämman vald tillsyningsman för kyrkans och prästgårdens underhåll samt för övervakning av tukt och goda seder i församlingen. Ämbetet förekom till 1862.

Sidentyg.

Tillhörde "överflödsvarorna och skulle uppgivas vid mantalsskrivningen.

Sjötullen. (Se Stora sjötullen).

Skaft/e/tionde.

Tionde av vete, korn, råg, havre, ärtor, bönor, lin, hampa och humle. Erlades otröskat.

Skattefrälsehemman.

De uppstod på 1600-talet när kronan till adeln sålde sin rätt till skatteuppbörd från ett skattehemman.

Skattejord.

Jord som ägdes av en fri bonde (skattebonde) dvs ej av kronan eller adelsman. Skatt erlades av skattebonden till kronan eller till innehavare av skattefrälsehemman.

Skatteköp.

Förvärv av kronohemman. Tilläts först av Karl IX, därefter genom en förordning 1723. Cirka 3/5 av samtliga kronohemman förvandlades genom sådana köp till skattehemman åren 1701 - 1805.

Skattevrak.

När äganderätten till ett hemman övergick till kronan på grund av att bonden ej förmått betala skatt eller vanhävdats sin gård.

Skeppslag.

Skeppslag, äldre administrativ enhet i Mellan-Sverige med åliggande att utrusta ledungsskepp.

Inom landsdelen Roden var dock skeppslag fristående ledungsenheter, utan samband med häradsindelningen och oftast sammanfallande med båtslaget.

Ännu fortlever i Roslagen beteckningen skeppslag i vissa tingslagsnamn och som administrativ motsvarighet till häradet.

Skeppsvist.

Bestämd kvantitet matvaror, huvudsakligen fläsk, smör och säd.

Skjutsfärdspenningar.

En skatt som utgick från 1642 till bestridande av kostnader för resor i kronans ärenden. Det var en avlösning från skyldigheten att ställa skjuts till kronans förfogande.

Den kunde bytas ut mot skyldigheten att skjutsa alla personer, som med pass och bevis reste i kronans tjänst.

Skriftermål. (Bikt)

Enskilt skriftermål (enskild kyrkoplikt) i sakristian inför prästen.

Uppenbart skriftermål (uppenbar kyrkoplikt) inför församlingen i kyrkan. Se 1686 års kyrkolag, kap 6 - 7.

Slotts rätt.

1696 bestämdes, att på alla konungens slott i riket skulle finnas slotts rätt för avdömande av slotts betjäningens förseelser, där landshövdingen i orten skulle föra presidium och ha sex bisittare. Slotts rätten avskaffades 1844.

Spannland.

Ytmått för åkerjord, cirka 1/4 hektar, en areal lagom för ett spann utsäde. Delas i 20 snesland och 200 bandland.

Spinnsidan.

Spinnsidan, kvinnlig släktled eller en släkts kvinnliga medlemmar.

Spöstraff.

Kvarstod i svenska fångelser till 1938.

Stadgehemman.

En från medeltiden tillämpad skatteform som bestod i att skattebönderna i t ex ett härad slöt avtal med kronan om att gemensamt erlagga en fixerad skatteprestation.

Ej roterande hemman, vanligen på allmänning jord, sammanslogs till stadgor och blev stadgehemman. Förvandlades 1724 till kronohemman.

Statare.

Gift hel- eller halvårsanställd lantarbetare på större egendom. Fick en del av sin lön i form av stat, del av arbetslön i form av naturaförmåner.

Statarsystemet avskaffades 1945.

Stegel.

Skampåle, vid vilken avrättade personers kroppar spikades fast. Steglingsstraffet avskaffades 1841.

Stora sjötullen.

Tull på utrikeshandel under 1500-, 1600- och 1700-talen. Jfr landtullen.

Storskifte.

Jorddelningsreform enligt förordning 1757 och 1762 med syftemål att samla en gårds ägor till ett fåtal ägolotter och därigenom möjliggöra en rationellare drift.

Skiftet företogs på bybornas egen begäran och genomfördes därför endast i hälften av byarna.

Jfr enskifte och laga skifte.

Strömming.

De som bodde vid Östersjön skulle av strömmingen skatta var tionde spann, två tredjedelar till kronan och en tredjedel till sockenprästen.

Stånd.

Samhällsklass, före 1866 adelsståndet, prästståndet, borgarståndet och bondeståndet. I riksdagen (ständerna), enligt hustavlan överhets- läro- och hushållsståndet.

Svärdsidan.

Svärdsidan är den manliga linjen i en ätt i motsatt till spinnsidan.

Sågkvarn.

Ägaren skulle erlägga var tionde plank eller bräda i skatt till kronan.

Sämjeskatt.

Genom avtal fastställt bidrag till stadskassan.

Säteri.

I allmänhet stamgods i en adelssläkts godsinnahav. Säteri med dess rå- och rörshemman var befriad från skatt, s k ypperligt frälse. Adelns ensamrätt till innehav av säterier upphörde 1810.

Söndagsbokstav.

Gammalt kalenderbegrepp, som anger sambandet mellan datum och veckodag för visst år. Söndagen betecknas med en bokstav i den julianska kalenderns 28-åriga cykel (solcykeln eller solcirkeln). A är beteckningen för 1, 8, 15 etc, B för 2, 9, 16 jan. etc.

Tabellkommissionen.

Världens första statistikorgan från 1756. Ursprunget var det 1749 upprättade tabellverket. Ersattes 1858 av Statistiska Centralbyrån.

Tegskifte.

Tegskifte var den princip efter vilken ägorna i en svensk by fördelades före storskiftet. Av den samlade odlade jorden fick varje bydelägare en andel (teg) av varje till godheten likartat ägostycke.

Tegarna blev därför många och spridda. Arvsskiften ökade antalet undan för undan. Ett rationellt jordbruk var omöjligt.

Teja.

Teja var närmast en utlaga till godsherrens hushåll.

Tionde.

En kyrklig skatt, som ursprungligen utgick med en tiondel av avkastningen av jordbruk, boskapsskötsel, fiske mm. Infördes i Sverige på 1100-talet. Prästen fick 1/3, biskopen, sockenkyrkan och de fattiga 2/3 av tiondet.

Därjämte förekom till 1527 i vissa trakter s k huvudtionde, en tionde av egendomen, som betalades vid vissa tillfällen.

Vid Gustav Vasas reduktion fick sockenprästen behålla sin andel av tiondet, den s k tertialtionde. Övriga 2/3 blev kronotionde.

Tiondelängder.

Tiondelängder är en förteckning över ägarna till jordbruksfastigheter och över dessas avkastning. De finns bevarade från mitten av 1500-talet till omkring 1720.

Tjänstehjon.

En som på grundval av legostadgan (upphävd 1926) tagit tjänst hos husbonde. Husbonden hade rätt att aga sina tjänstehjon men också skyldighet att sörja för dem vid t ex sjukdom.

Tremänningsregemente.

Ersättningstrupp, som under Karl XII:s tid uttogs genom att tre rotar gemensamt utrustade ytterligare en soldat.

Trivalskola.

Från 1649 en lägre lärdomsanstalt i motsats till gymnasium, motsvarade ungefär realskolan.

Trolovning.

En rättslig giltig överenskommelse om äktenskap.

Trolovningsbarn hade arvsrätt efter fadern. År 1736 blev vigsel den enda giltiga formen för äktenskap, men först 1915 jämställdes trolovning helt med förlovning. 1973 togs trolovningskapitlet bort ur giftemålsbalken.

Tänkebok.

Stadsbok från medeltiden och 1500-talet med protokoll eller minnesanteckningar från rådhusrätten; årsbok, krönika.

Undantagsstuga.

Stuga för "undantagsfolket", dvs den gamla ägarfamiljen, som överlämnat gårdsbruket mot kontrakt på bostad, bränsle och andra naturaförmåner till döddagar.

Urarva konkurs.

Dödsbodelägarna befrias från personligt ansvar för dödsboets skulder.

Urminnes hävd.

Ett slags bevis för att det rättstillstånd som sedan gammalt ägt bestånd också till sitt ursprung är lagligt. Ingen kan minnas, när rätten ifråga uppkom.

Urtima.

Något som sker på annan tid än den sedvanliga.

Utskrivning.

Uttagning av manskap, hästar eller förnödenheter för krigsmaktens behov; avskrivning. Utskrivning av manskap till krigsväsendet skedde från medeltiden till 1600-talets slut med en man från var tionde eller tjugonde gård.

Valloner.

Den franskspråkliga befolkningen i Liège, Belgien. Många valloner invandrade (inkallades) från 1618 till de mellansvenska järnbruken, där deras yrkesskicklighet fick stor betydelse för den svenska järnhanteringen. Det gällde framför allt smeder och kolare.

Varg i veum.

Fredlös.

Vigselbok.

Vigselbok är en kronologisk förteckning över vigda par. I 1686 års kyrkolag bestämdes att prästerna i församlingarna skulle föra vigselböcker från 1688. Vanligtvis antecknades åtminstone kontrahemternas namn och hemort samt tidpunkten för vigseln.

Vin- och byggnadssäd.

Ur den till kronan indragna delen av kyrkotiondet utgick bidrag till kostnaden för nattvardsvin och till kyrkornas underhåll.

Åborätt.

Icke tidsbegränsad besittningsrätt till annans jord. Vanligen innebar den också rätt att friköpa fastigheten (skatteköpsrätt). Åborätten infördes vid 1600-talets slut och ersattes med en ny form först 1926.

Ålkista.

En bonde, som hade en ålkista på 1550-talet betalade hälften av fångsten i skatt.

Åraskiften.

Man fick årligen genom lottdragning bruka och skörda den åkerlott man "vunnit" liksom ängslotten man av slumpen tilldelats, så att alla ägarna i tur och ordning fick bruka och skörda byns olika åkrar.

Årliga räntan.

Beskattning av jordinnehav. Infördes i 1540-talets jordeböcker.

Älvsborgs lösen.

1. Under Nordiska sjuårskriget 1563 - 1570 erövrades Älvsborgs fästning av danskarna. Vid freden i Stettin 1570 skulle Sverige betala 150.000 daler silvermynt till Danmark för att få tillbaka fästningen. Betalningstiden var 2 1/2 år. En tiondel av den deklarerade förmögenheten skulle var och en betala till kronan.

2. År 1613 var det dags igen. Danskarna hade 1612 åter erövrat Älvsborg fästning. Vid freden i Knäred 1613 skulle Sverige betala 1.000.000 riksdaler specie i skadestånd. Betalningstiden 7 år.

Under denna tid var Nya och gamla Lödöse, och Göteborg (gamla Gbg på Hisingen) samt sju häradar som pant för lösesumman. Panten skulle förvaltas av danskarna. De sju häraderna som utgjorde pant voro Säfvedals, Askims, Hisings, Bollebygds, Ale, Vättle och Flundre. Om panten ej inlöstes inom rätt tid skulle dessa "för evärderliga tider tillfalla Danmark.

Det blev hårda tider för Sveriges folk. Alla fick vara med och betala. Här några exempel: En adelsman erlade 32 rdr för varje häst han var skyldig hålla i rusttjänst. En sockenpräst 16 rdr, fogden 16 rdr, borgare 2 rdr, bonde 2 rdr, dräng 1 rdr piga 1/2 rdr. Årsinkomsten för en dräng var i kontanter 12 riksdaler.

Öresland.

En åkerareal lagom för 1 öres utsäde. I genomsnitt torde detta innebära cirka 1 tunnland.

=====

Litteratur.

- Anderö, Henrik Läsebok för släktforskare. (1980)
Anderö, Henrik Ordbok för släktforskare. (1983)
Dahlgren, F.A. Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket. (1914-1916)
Furtenbach, Börje Släktforskning för alla. (1977)
Heckscher, E. Den svenska penning-, vikt- och måttssystemen. (1940)
Nordisk familjebok (1951-1958)
Släkt och Hävd Tidskrift utgiven av Genealogiska Föreningen 1952 -